

на ниво појединачног — грађанина — а истовремено догматски истрајава као противник могућности за аутентично конституисање општости на југословенском плану.

Из ових темељних начела изведен је систем југословенског федерализма који данас имамо. Он најупечатљивије разголићује уставну кризу ове земље. Јер, проблеми федерализма јесу у ствари проблеми уставне државе која подразумева немогућност блокаде у одлучивању упркос израженој вољи већине. Федерализам и није могућ другачије него као уставна држава — један органско-функционални облик вертикалне равнотеже власти у којем се њени носиоци на различитим нивоима узајамно ограничавају и контролишу.

Међутим, југословенски федерализам се данас без зазора може означити као *невешто прикривена вертикална квантификација моћи*. Темељно реконституисање југословенске федерације, довршено Уставом од 1974. године, *in nise* је отворило питање будућности ове земље; оно није представљало пуко „демонтирање, односно федерирање“ федерације — како се то често говорило, а данас нас на то подсећају. *Тада је заправо на делу било демонтирање југословенске заједнице као такве*. Од тада, Југославија постоји само онолико и онако колико и како се о томе договоре њене федералне јединице, укључујући и покрајине. Према томе, *Устав уопште није конституисао југословенску заједницу, он је само пружио уставни основ да се она стално изнова договара, уговара, усглашава...* Зато је оваква Југославија *недовршена држава*, како је то с правом недавно написао један наш колега. И то је њен кључни проблем, који суштински надилази питање (не)ефикасности у одлучивању и дилему „федерација-конфедерација“. Отворена је могућност договорне интерпретације основног, федералног уговора, онг на чијим је темељима успостављена свака федерална заједница, па и ова наша. Ако заједницу договорно производимо, зашто не бисмо договорно тумачили и њене темеље?! И ми данас присуствујемо сталном отварању и пропитивању самих темеља нашег федералног уговора. Резултат је јасан: интерпретацијски консенсус о Одлукама II заседања АВНОЈ-а — могућ само као политички — није на видiku, напротив, разлике се само продубљују!

Стога и желим да закључим тезом коју сам већ назначила, радикализујући је сада као питање:

Не одумири ли с Уставом од 1974. године — уместо државе — будућност Југославије?!

др Јовица Тркуља,
доцент Правног факултета у Београду

МАРГИНАЛИЈЕ О УСТАВНИМ ПРОМЕНАМА

Ове јавне расправе о уставним амандманима личе у великој мери на ситуацију из познате библијске легенде. Наиме, кад је Бог створио Еву из Адамовог ребра, онда му је рекао: „Ево ти Адаме Ева и изабери себи жену“! Адам је „бирао“, али пошто је била само једна Ева он је, наравно, њу „изабрао“ себи за жену.

Наши уставотворци (по интерцији времена у којем су властодржци имали легитимитет божијих изасланика) поступају умногome слично: „Ево вам уставни амандмани и изаберите себи устав“. Јасно је, докле сеже наша слобода у бирању и мењању устава и какви су оквири за научно пропитивање основе и смисла тих промена.

Отуда треба одати признање организаторима овог Скупа који су луцидно уочили ове чињенице, те су данашњу расправу формулисали, не као научни скуп (што је било за очекивати), већ као *саветовање*. Ипак,

пошто ова земља не оскудева у бројним саветницима различитог ранга: од интелектуалних вазала до великих везира официјелне политике (који, иначе, најбоље савете дају онда кад више нису у могућности да дају лоше примере) — њој су потребнији више него икад аутономи, критички научници и њихови објективни и истинити судови. Због тога и зарад светле традиције овог Факултета, традиције која обавезује, чини се, да би требало више заострити теоријска пера и ретуширати научну оптику ове расправе.

I

Методолошку примедбу иницијаторима уставних промена формулисао бих кошаркашким термином: „грешка у корацима“. Без јасне, научно утемељене визије (програма, метода и субјеката) излаза из кризе југословенског друштва, иде се пречицом у уставну реформу. При том се укључујемо у *нормативистичкој илузији* да је довољно само на основу климавог политичког компромиса добро формулисати амандмане и уставноправна решења, па ће се проблеми и криза нашег друштва аутоматски разрешити. Уставна реформа из 1971—74. године нас сурово опомиње да се то, на жалост, није догодило. Напротив, уместо да нас извучу из кризе амандмани на претходни устав и уставне промене 1974. као да су нас још више увалиле у њу.

Дакле, јошви амандмани су израз кризе југословенског друштва, а не решење, још мање начин изласка из те кризе. Јер, тешка криза постојећег друштвено-економског и политичког система распламсала је плурализам различитих, па и опречних интереса артикулисаних у бројним стратегијама и тенденцијама у југословенском друштву.

У таквој ситуацији исхитрено отварање кључних питања уставног уређења земље може се изродити у отварање Пандорине кутије из које ће покуљати сва зла. Стога друштвена наука, правна посебно, постаје у великој мери одговорна за кретање и судбину друштва и та се одговорност не може елегантно одложити и окачити о цивилу политичке власти

Предложени уставни амандмани, на жалост, ни издалека не дају одговоре на круцијална питања друштвено-економског и политичког система Југославије. Стога су они у научном смислу преузак оквир и недовољна претпоставка за решавање политичке и друштвене кризе. Научна анализа која тежи да скине мистификаторске велове појавног, идеолошко-политичког, мора ићи шире и дубље од предложених амандмана да би докучила суштину и евентуално назначила путеве изласка из кризе југословенског друштва. У противном, она губи дигнитет научног и нојевски загњурена у песак маргиналних питања нужно постаје *ancilla* текуће политике.

Из тих разлога залажем се, не за саветодавну, још мање демагошку и (анти)пропагандистичку, већ *научну расправу* о предстојећим уставним променама која би полазила од текста предложених амандмана као предлошка. У том смислу бићу слободан да у оптику ове расправе унесем неколико уставнополитичких проблема за које држим да су од пресудног значаја, јер од њиховог решавања зависи умногоме исход садашње кризе југословенског друштва.

II

Много је индикатора који указују да се позната Богишићева правна максима: „Што се грбо роди време не исправи“ у великој мери односи и на Устав СФРЈ из 1974. Најмање су три разлога за ову тврдњу:

Прво, Устав из 1974. је настао као *израз политичког компромиса*. Међутим, живот нас учи да је компромис, по правилу, најбољи начин да се компромитују његови субјекти и њихове (бес)компромисне идеје. И овом приликом живот, тј. криза југословенског друштва, разголитила је лоше стране политичког компромиса који се у Уставу из 1974. показао

као начин да се компромитују и доведу у питање највредније тековине југословенске револуције: братство и јединство, Југославија као држава, самоуправљање и др.

Друго, у *правно-техничком смислу* тај Устав није положио испит. Слабу оцену су му јасно изrekli и професори овог Факултета који су управо на примеру уставних амандмана из 1971. и Устава из 1974. године учили своје студенте како не треба писати уставне норме. Између осталог они су упозорили: да је то најдужи устав на свету, да регулише широку материју са исувише детаљсања, да робује новотаријама јединственим у свету и правној теорији, (нпр. СИЗ-овима је посвећено тринаест чланова, регулише се и материја о стамбеним проблемима војних лица, регулише се статус пословоћа уговорних организација), да је препун формулација које немају карактер правних норми, већ представљају декларацију и испразни вербализам итд.

Најзад, треће, тај Устав није издржао ни на испиту живота, јер су кључни проблеми и генератори кризе у великој мери „налазили“ или „прибављали“ уставни легалитет и легитимитет. Поменућу на нивоу илустрације: подређеност економске и доминација политичке сфере, држава тржишта на ланцу политике, уношење конфедеративних елемената у југословенску федерацију, демонтажа федерације (савезне државе) коју је супституирало више стотина државица (општина, покрајина, република), блокирање самоуправљања и самоуправних механизма, потискивање класног националним, доминација парцијалних интереса појединих друштвено-политичких заједница и националних олигархија и сл.

Дакле, из тих разлога тешко да се предложеним амандманима, ма какви они били, могу те крупне слабости Устава из 1974. отклонити. Стога, ако се буду уважавали научни аргументи биће *неопходно писање новог устава*. Садашње уставне промене требало би усмерити тако да оне буду пролазна станица ка том циљу. Са том (само)свесћу можда је већ данас могуће трасирати колосеке који би водили демократском превазилажењу наше данашње кризе и изградњи модерног и ефикасног друштва. Али, та (само)свест није могућа уколико се наш мисаони хоризонт затвара у круте оквире тренутних прагматско-политичких нагодби и конјунктура чији су израз и ови амандмани. Зато сматрам потпуно легитимним предлоге у овој расправи који критички смело и одговорно захтевају *радикалне промене и оних сфера које су ове уставне промене оставиле нетакнутим*. Реч је, пре свега, о радикалним променама политичког система које би водило ка пуној слободи и демократији.

III

„Уколико је социјализам научнији, утолико му је конкретније централна ствар управо брига за човека—појединца а циљ реално укидање отуђења.“ Иако се ова Блохова мисао може узети као *credo* југословенске стратегије социјализма, наша послератна *уставна регулатива није конституисала појединца као политичког субјекта* који на основу својих права и слобода ограничава и контролише државну власт. Утопљен у „радни народ“, или „своју“ класу, друштвено-политичку организацију, општину, покрајину, републику, нацију и сличне апстрактне колективности, он може да досегне само до њиховог припадника, гласача, делегата — „мини-грађанина“. Устав из 1974. је довео до краја ову доминацију апстрактног колективитета над појединцем тиме што је *спојио отуђену политичку власт и нацију*, тако да се данас не може говорити о југословенском грађанину. Уместо тога имамо „мини-грађанина“ чији покушај да се усправи и одупре инвазији и доминацији отуђеног колективитета, идеолошки се дискредитује и репресивно анулира као малограђанштина.

Стога се залажем за оне промене које би *реафирмиласе појединца-грађанина као основног субјекта*. Реч је о еманципацији човека-појединца од поданика, припадника нације, народности, ДПО, ДПЗ и других апс-

трактивних колективитета — у грађанина, у „човека са усправним ходом“ (Блох) који је у стању да „сруши све односе у којима је човек понижен, угњетено и презрено биће“ (Маркс).

IV

Кључни проблем југословенског друштва данас је *блокираност социјално-класних субјеката самоуправљања*. Овај проблем се мора унети у расправу о уставним променама, јер је, по мом суду, главни узрок постојећег раскорака између нормативног система и стварног стања, и зашто самоуправни пројект и бројне резолуције и програми изласка из кризе остају мртво слово на хартији. Јер, ако се критички без мистификација посматра класно биће савременог југословенског друштва онда се мора признати да је релативно мало социјалних субјеката који су по свом објективно-историјском положају и субјективним, идејно-теоријски оствареним тежњама заинтересовани за темељно превладавање класно-експлуататорског начина производње и изградњу социјалистичких самоуправних односа.

Узмимо, на пример, радничку класу на коју се у том смислу највише позивамо. Међутим, многи социолози, с разлогом, сматрају да у Југославији не постоји радничка класа у Марковом смислу „класа за себе“. Јер, социолошка истраживања указују да је југословенска радничка класа по више основа подељена тако да је најпросто „класа по себи“ подложна идеолошко-политичкој манипулацији — објективно у положају да непосредније и лакше артикулише парцијалне интересе (својег ООУР-а или привредне гране, своје општине, региона, републике, односно покрајине, своје нације итд.), а не социјалистички самоуправни интерес као своју стварну објективно-историјску алтернативу.

Ове тенденције су у великој мери легализоване и поспешене Уставом 1974. године који је унео одређене конфедеративне елементе у југословенску федерацију. Наиме, у настојању да превлада елитизам и биро кратизам, Устав је „демонтирао“ савез. Али, уместо удруженог рада, на његово место су се монтирале републике и покрајине као државе суверених нација што је водило наглом јачању националних јединица (тј. владавини привилегованих националних олигархија) и потискивању класног националним.

На тај начин, све је очигледније да постојећи политички систем не изражава класни, самоуправни интерес већ доминантне интересе националних олигархија, чиме се повратно тај политички систем јавља генератором целокупне друштвене кризе. Стога се као проблем од пресудног значаја јавља такво самоуправно организовање радничке класе на свим битним нивоима од општине до федерације.

Дакле, пошто постојеће уставне одредбе доприносе блокираности социјално-класних субјеката самоуправљања, неопходне су радикалне промене и у том смеру. Први корак би био у организацији глобалног друштва на производној, функционалној основи која би омогућила удруженом раду да овлада проширеном репродукцијом. Наиме, мислим да би већа удруженог рада од нивоа општине до републике и федерације требало да буду главни класно-политички организациони облик у коме би се решавала основна проблематика проширене репродукције и превладавала отуђеност политичких институција. То би морало бити праћено општим и непосредним изборима, укидањем друштвено-политичких већа и бројних ограничења слобода и права грађана, јачањем јавности и контроле власти.

Вама извући псуку из досадашње историјске праксе социјализма у Југославији и у свету која је вишеструко потврдила *начело плурализма*: социјално-класних и политичких субјеката, путева и модела изградње социјализма. Отуда сматрам да је приоритетни и пресудни задатак данас: *ослобађање и легитимизација социјалистичког политичког плурализма у Југославији* како би се омогућио сусрет разноликих еманципаторских покрета и социјалистичка конвергенција њихових стратегија.

Идеја и концепција социјалистичког политичког плурализма изворни је и оригинални допринос југословенске теорије и праксе социјализма, утемељен у НОБ-у, револуцији и јасно изражена у *Програму СКЈ*. На жалост, она је потиснута различитим догматско-прагматским наступима официјелне власти и идеологије који су инкомпатибилни са плурализмом и законито теже унификацији као свом природном стању.

Ова изворна концепција социјалистичког политичког плурализма донекле је реактуелизована Кардељевим *Правцима развоја политичког система социјалистичког самоуправљања* 1977. године, управо у време првих наговештаја кризе постојећег модела једнопартијског политичког монопола. То је била својеврсна идеолошка легитимизација (односно рехабилитација) социјалистичког политичког плурализма са закашњењем од двадесет година.

Упркос чињеници да је тај „Кардељев концепт плурализма“ напшао на велики одјек и општу начелну подршку, он се у протеклој деценији свео на *практичном плану*: на „октроисани плурализам“ (плурализам је онолико колико га центри отуђене политичке моћи дарују), а на *идејно-теоријском плану* на делу су бројне конфузије и дисквалификације. Две су типичне: а) или се свако залагање за социјалистички политички плурализам без призива и погрешно приказује као залагање за вишепартијски систем; б) или се успоставља априорна хипотеза о гвозденој логици по којој се сваки социјалистички политички плурализам *нужно* израћа у вишепартијски систем буржоаског типа који у крајњој инстанци води политичком расцепу и анархији.

Главни узрок поменутих теоријским конфузијама и дисквалификацијама видим у чињеници да се југословенска теорија, недовољно еманципована од прагматско-политичких приступа у истраживању овог феномена, кретала строго у оквирима заузетих идеолошко-политичких ставова. При томе је често у теоријским расправама о политичком плурализму измицао научни дискурс, те се губила критичка дистанца спреам официјелне, крајње симплификоване критике политичког плурализма у виду формуле: „политички плурализам = страначки плурализам = буржоаска демократија = капиталистичко друштво = експлоатација + отуђење“.

Као резултат ових теоријских конфузија и дисквалификација, с једне стране, и догматско-прагматских апологија и интереса снага *status quo-a*, формиран је постојећи политички систем чија је битна карактеристика ригидност и уска пропулзивна моћ за плурализам различитих интереса који фактички у друштву постоје, а који се у њему не могу легитимно артикулисати. Стога насупрот самоуправном предзнаку, демократској фасади и делегатском систему, тај политички систем карактерише суженост канала комуницирања између самоуправне „базе“ и политичког „врха“, при чему импулси, по правилу, имају један смер од „врха“ ка „бази“. У таквим условима самоуправљање *нужно* губи реалну садржину и постаје фасада иза које се крије вапијући зјап између нормативног и стварног и осамостањена власт отуђених политичких структура.

За разлику од овог негативног тренда, у постојећем политичком систему који умногоме блокира социјално-класне и политичке субјекте и сужава путеве изласка из кризе, неопходна је *радикална иновација нашег политичког система* чију би окосницу чинио *плуралистички и демократски савез аутономних политичких снага социјализма*. Његово језгро би представљао не једнопартијски политички монопол већ битно промењен ССРЈ и остале друштвено-политичке организације које би се ослободиле трансмисионих каишева и афирмисале као аутономни политички субјекти који легитимно изражавају плурализам социјалистичких интереса.

Будући да у социјалном реалитету југословенског друштва постоји плурализам веома различитих интереса који подгревани кризом прерастају у сваком даном све већи „балон“ социјалног незадовољства који све теже истиче кроз постојеће сужене легитимне канале политичког система — постоји реална опасност од социјалних конфликта па и „експлозије“. Засад се овај експлозивни социјални притисак делимично ослобађао кроз нелегитимне канале политичког система, експлозивну политичку културу, уметности, масовних медија, па и друштвене науке.

На тај начин последњих година се рађа (само)свест о томе да уколико се плурализам постојећих разноврсних интереса легитимно не артикулише у политичком систему и не изрази конкретно и непосредно — онда ће неминовно доћи до стварања политичких партија или политичког подземља. Из тих разлога веома су индикативне реакције на легитимационо одбацивање и оспоравање од стране официјелних институција власти и политичког система, нових, алтернативних друштвених покрета, за хтева за легализацију штрајка и сл.

Из тих разлога залажем се за легитимизацију социјалистичког политичког плурализма чији би први корак био легализација штрајка, легитимизација тзв. алтернативних покрета у политичком систему и ослобађање друштвено-политичких организација од тугорства партије.

*мр Драго Заји,
Факултет за социологију, политичке науке и новинарство у Љубљани*

НАЧИН ДРУШТВЕНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ И ТРЖИШНА ПРИВРЕДА

У југословенској пракси све се више постављају питања колико су уставно предвиђени облици изражавања плурализма (самоуправних) интереса фукционални. А исто тако, колико су ефикасни они начини укључивања радних људи у друштвено-политички систем, који темеље на радно-функционалном принципу, односно какве су — поред интеграционих — и друге друштвене последице тих облика и начина, нарочито с обзиром на целокупну ефикасност политичког система самоуправљања и тиме целокупног друштва.

Оцењујући садашње функционисање делегатско-скупштинског система, сви се више или мање слажемо, да се ради о превласти политичке власти која онемогућава афирмацију радничке класе и поготово њено располагање вишком вредности. Да ли је та превласт стварно последица неадекватне реализације радно-функционалног принципа или је она последица...

Низ проблема и слабости, који потичу из производно-функционалног принципа не можемо отклањати одређеним техничким променама, као што су смањење преоптерећености скупштинских тела или увођењем дисциплине делегата (на пример, да не смеју гласати за већа оптерећења привреде). Сматрам, да се у суштини не ради толико ни о односу између производно-функционалног и политичко-територијалног принципа, ни о односу између консенсуалног принципа и принципа прегласавања, него о питању да ли преко постојећих облика изражавања интереса радничка класа реализује свој утицај и одлучује о политици на основи тржишних критеријума или на основи дневно-политичког, волунтаристичког искривљавања тих принципа. У том смислу поставља се сигурно шире питање о улози државе у социјализму, о проблему државе спаситељице и државе у улози социјалног радника. Ради се о проблему реализације одређених утопистичких пројекција у садашњости — у том контексту нешто не ваља са појединцима а не са утопизмом. У конкретном смислу поставља се пре свега питање, да ли је могуће консенсуални принцип одлучивања (који је у политичким системима много више раширен и употребљаван него што у Југославији признајемо) употребити и у одлучивању у области привреде. Баш употреба тог принципа у привреди, са свим конкретним облицима договорне економије, кључно је повезана са питањем функционисања сваког политичког система и његове ефикасности. Ни један политички систем, без обзира да ли је изграђен искључиво на политичко-територијалном или радно-функционалном принципу, ни једно његово до